

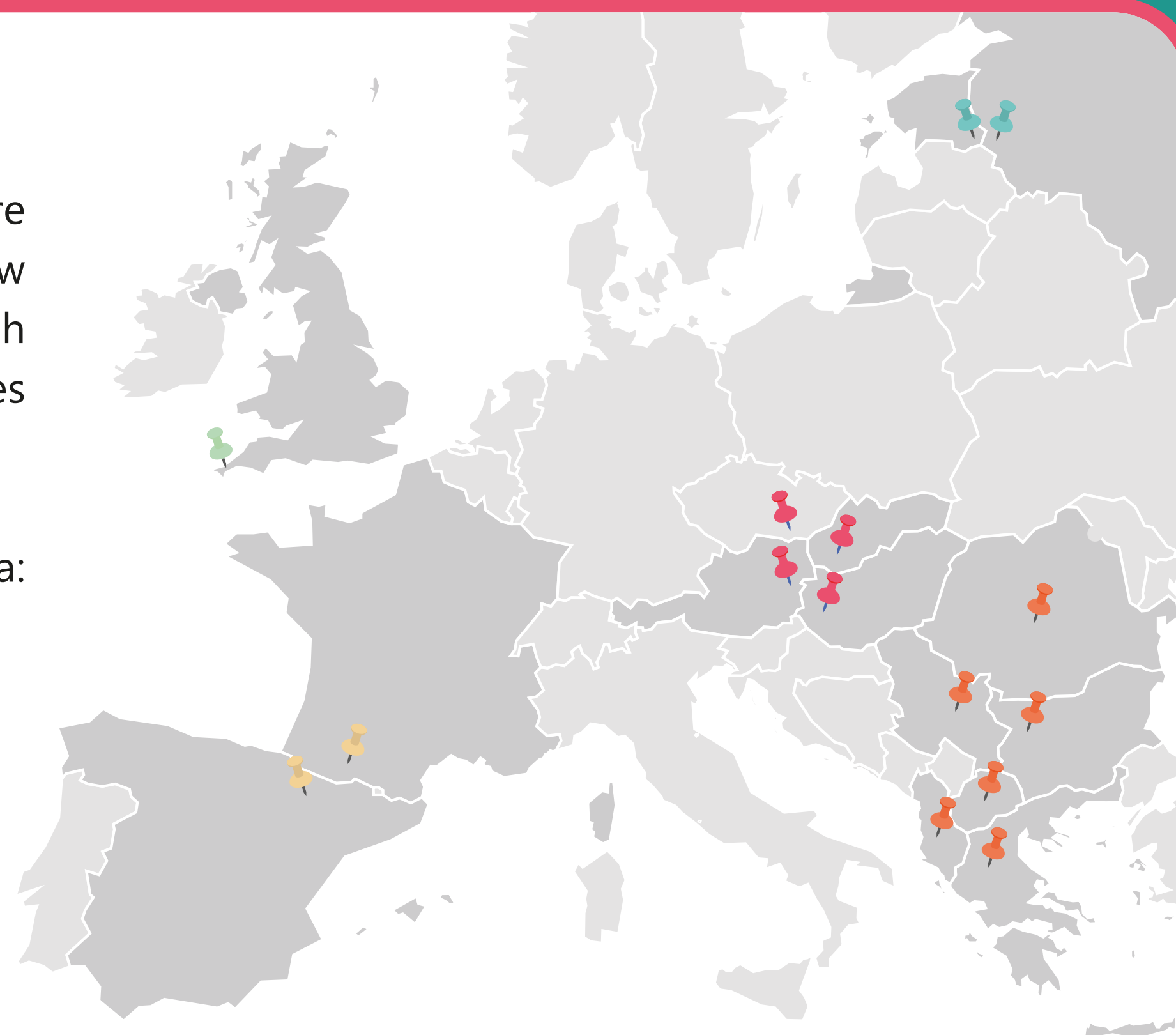

A-dro dhe RISE UP:

RISE UP yw ragdres europek omres dhe genertha an diversita a yethow yn Europa dre grefhe an levow a gemenethow a yeth vyghan. Amkan an ragdres yw dhe reythhe kemenethow a yeth le-usys dre wruthyl mellow yntra gweythresoryon yeth, kowsoryon ha kowsoryon nowydh dhyworth kemenethow dyffrans, an aswonvos a braktisyow da, ha'n displegyans a nebes asnodhow, y'ga mysk Kuntellyans Toullys Besyel.

RISE UP a ober kyns oll gans pypm kemeneth a yeth hag yw les dres rannow dyffrans a Europa:

- Aranek (Spain, Pow Frynk)
- Aromaniek/Vlach (Albani, Bulgari, Pow Grek, Makedoni Gledh, Serbi ha Romani)
- Kroatek Burgenland (Ostri, Hungari, Slovaki, Cheki)
- Kernewek (Ruvaneth Unys)
- Seto (Estoni ha Russi)

A-dro dhe "Voices of Community"

Mis Me 2024, Ragdres RISE UP a ostyas Anedhyans Artydhek yn Barcelona. Artydhyon a gesoberas, dyski an eyl dhyworth an gila ha sonskrifa kanow, bardhonieth, ha gwriansow lev erel war-barth hag yn pub pypm yeth kemenethel. Der arhwilas an kod QR a-barth woies dhe'n Profyls Kemeneth a Yeth, hwi a yll koslowes orth lev a Brett Hiiob (Seto), Fiona O'Cleirigh (Kernewek), Mario Csenar (Kroatek Burgenland) ha Daniela Stoica (Aromaniek), Marina Cuito hag Alidé Sans, neb a wodrigas orth an artydhyon yn annedh (Aranek).

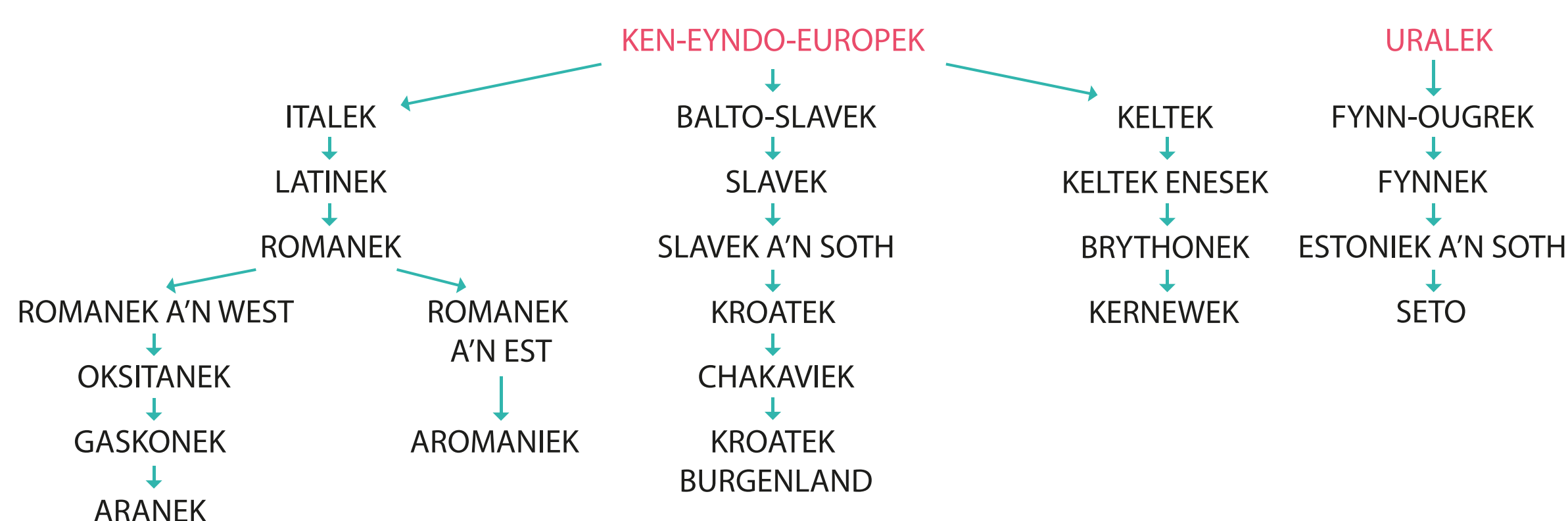

A-dro dhe'n Chartour Europek rag Yethow Ranndiriel ha Minoryta (ECRML)

Dhyworth gwasva Konsel Europa: "An Chartour Europek rag Yethow Ranndiriel ha Minoryta (ECRML) yw an akordians europek rag an difresyans hag avonsyans a yethow devnydhyes gans minorytis hengovek. Desyns yw an Chartour dhe dhifres hag avonsya yethow ranndiriel ha le-usys ha dhe allolegi kowsoryon dh'y devnydhya y'ga bewnans ha privedh ha poblek. Ev a yni ytho an Statys Kevrennek avonsya yn fewek us a'n yethow ma yn adhyskans, kortys, menystrans, media, gonisogeth ha bewnans socyal, hag yn kesoberyans treusoryon. Yndelma, yth a an Chartour dres difresyans ha gorthdisfaveryans, owth ynia y Statys Kevrennek kemeres musuryow avonyansek strik a-barth les a yethow le-usys. Konsel Europa a worwol bos an Chartour gweythys yn praktis."

- <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/>

Ny wrug oll an powyow diskwedhys yn skrisellow a dheu fasthe an ECRML – nebes anedha re'n sinas, mes ny'n fasthas, ha nebes na'n sinas na'n fasthas.

Y'n wydhen yeth (andhien) ma, hwi a yll gweles ogas lowr fatel yw an pypm yeth RISE UP kelmys an eyl dh'y ben. A yllowgh hwi gorra omma oll an yethow a aswonowgh?

(Yth yw ynwedh dhe les dhyn prederi a fatel na yll gwydh yeth representya kestav yeth yn tien, ha fatel awedhyas yethow an eyl hy ben – hemm yw rann vewek a ekosystemow yethel, yn arbennik rag yethow le-usys.)

A-dro dhe niverow a gowsoryon

Herwydh usadow ow tochia yeth, y kodh dhyn aswon "niverow a gowsoryon" (y'ga mysk an re war an skrisellow RISE UP) avel neppyth diantel. Prederewgh a'n govynnow a sew: dhe by nivel a allos y kodh dhyn aswon nebonan avel kowser? A yll nebonan bos aswonys avel esel kemeneth yeth heb bos freth? A godh dhyn nivera "kowsoryon nowydh"? Piw a niveras an "kowsoryon" ma? P'eur? A by method a wrussons i devnydh? Pyth o aga movyans a nivera? Ha py dewisyow a rosos dhe wortheboryon?

Byttegyns, RISE UP re gomprenhyas dhe'n lyha nebes niverow derivys – yma hwath dyffrans gwir yntra kemenethow yeth a yll derivas a nebes kans a vilyow, nebes milyow, nebes kansow, po dornas a dus.

Miralh deth cèu - Gweder-mires an Ebron

A-dro dhe'n yeth & kemeneth

- Aranek (Aranés) yw varien yeth a Oksitanek re esplegyas yn Val d'Aran (Nans Aran) y'n Pyrenyow. Yn venystrek an Nans yw rann a Gataloni, yn Spayn, mes yma dhodho kevrennow yethel gans Gaskoni, ha kevrennow gonisogethel gans remenant a Oksitani yn Pow Frynk – bys dhe'n drehevians a Gowfordh Vielha yn 1948, an nans enyshes gans ergh a allas bos hedhys esya yn feur dhyworth Pow Frynk dres an gwavow. Yn politek, byttegyns, yth yw Val d'Aran alinyes dre vras gans an Gurun Gatalonek-Aragonek awos kevambosow a asas an Nans gwitha y system a omwovernans, selys war gemeneth ha teylu, avel keschanj rag toll reun trubyth (an 'Galín Reiau').
- Yma lemmyn derivasow a a-dro dhe 3,000 – 6,000 gowser a Aranek kowal. Yma Aranek dhe'n skorr Gaskonek a Oksitanek, hag yma mater a dhadhel a by rannyethow Oksitanek y kodh dhyn aswon avel varien hy honan. An nans re beu magva sad a liesyethogeth dres kansbledynnyow, hag a bes yndella y'n jydh hedhyw - meur a'n drigoryon a gews bys dhe bymp varien a yeth: Aranek, Katalonek, Spaynek, Frynkek, ha Sowsnek, ha chanjya yntredha pan yw res. An ekosystem yethel ma yw enrychhes pella gans tornysi wandra ha skia, keffrys ha gans divroegyow dhyworth Amerika Dyghow, Europa oll, ha'n bys.
- Ewngemyskys yn provins katalonek Lleida 1834, Val d'Aran a gollas y bryvylejys oll eus hwath dhodho y'n dhiw repoblek ha'n dhiw durantieth (gans Primo de Rivera ha Franco) a sewyas. Daskorrys yn rann veu omrestrans an Nans saw wosa aswonvos a 'hecho diferencial' (fakt diblans) Nans Aran 1979. Lies kamm a ledyas yn tiwedh Senedh Katalan dhe adoptya Lagha Aran 2015, owth aswon y "vosva genedhlek oksitanek" ha'y savla.
- Y feu movyansow ha ragdresow a assay skoodhya Aranek owth oberi bysi y'n Nans – a-dhia 2008, niver a dus a yll redya, skrifa ha kewsel Aranek re gressyas dre 14.1%, 11% ha 3.2%, y'n order na. Dyskys yw Aranek yn fewek yn skolyow ynwedh, hag aswonys yw avel yeth sodhogel Nans Aran. Rannylgh gonisogethel a bes lesa, ow komprehendya gorsav radyo bewek, ha dyllansow dyffrans.

Savla an yeth?

Spayn re fasthas an ECRML. Pow Frynk re'n sinas, mes ny fasthas an ECRML.

Aswonys yw Oksitanek avel yeth sodhek yn Kataloni – mes nyns yw yn Pow Frynk. An Lyver Rudh a Yethow Peryllys (UNESCO) a glass oll an hwegh rannyeth a Oksitanek aswonys a-lemmyn avel peryllys (Auvernyek, Gaskonek, Langedokek, Limousinek, Provensek, ha Vivaro-Alpinek), ha peder anedha avel peryllys yn sevir (Auvernyek, Langedokek, Limousinek ha Provensek)

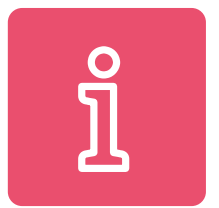

© Elisa Salomón Romero

A Wodhyewgh?

Rag dri an hav, 'Hèstes deth huec' ("golyow tan"), hag yw 'Era Crema der Haro' yn Les hag 'Era crema deth Taro' ("Leskans Haro ha Taro") yn Arties, yw golyes yn Val d'Aran an 23a a vis Metheven (Nos Golowan). Yn Les, yn nos, yth enowir ben sybwedhen benygys, 11m+ hy hirder, yn Plasen Haro, gans donsyoryon hengovek, hag eghen a "bel dan", gwrys a rusk besow, henwys 'halhes'. An 29ves a vis Metheven, dewbries nowydh a worr garlons bleujow yn sybwedhen a'n vledhen a dheu, ha pysi feythter. Yn Arties, draylyes yw ben sybwedhen enowys dhe hel an dre, ha tus a yll dreslemmel an flammow ow lehe. Keworrys veu an golyow dhe ertach antavadow denses UNESCO 2015.

A-dro dhe'n artydh, Ricard Novell (Barcelona, 1961)

"Kyn feuv genys yn cita, kevrennys dhe natur re beu pub prys ow hovyow a flogholeth. My a vysytyas Val d'Aran yn kynsa pan en unn bloodh. Ni re gampsas ryb an Avon Garona. Pan lehas an komol, my a ylli gweles tour klogh Betlan, ha nebes diwettha, an huni yn Montcorbau. Y fedha an dre ma rann a'm bewnans alenna rag. A-dhia 1984, trigys re beu yn Val d'Aran, ha feusik ov klewes y deythi pub dydh. Avel flogh, my a gara delinya, mes ny guntelis pluven blomm bys diwedh an bledhynnyow 90. A-dhia 2001, my re dhiskwedhas ow gweythyow yn nebes tylleryow y'n Pyrenyow. My re wrug ynwedh meur a lymnansow a ertach naturek ha gonisogethel, ha re beu gorrys yn panellow kedhlow a yllir gweles yn tylleryow dyffrans y'n Pyrenyow. Yn 2009 ha 2013 y telles gid gwandra byghan a'n "Camin Reiau" ha mappa Val d'Aran, ryb nebes henhwedhlow leel. My a dhellos 2020 Un viatge fantastic a traci de creion. Es pòbles dera Val d'Aran. Bys lemmyn dyllys re beu an pypmes dyllans, ha'n lyver treyllys yn Frynkek hag Aranek."

Lavar meurghys an artydh

"Montcorbison capèth, londeman dia bèth": Pan wra Montcorbison (menydh aranek) gwiska "hatt", hemm yw: yma komol war y benn, teg vydh ternos.

Fatel kestevir orth an artydh:

Voices of Community:

1. <https://www.visitvaldaran.com/en/>
2. <https://www.conselharan.org/>
3. <https://www.institutestudiaranesi.cat/>

4. <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/occita/expo-aranes/full-sala-ENG.pdf>
5. https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/dadesestudis/altres/arxiu/dossier_eulp-2018_aranes.pdf
6. Costa, J. (2023). A materialist take on minoritization, emancipation, and language revitalization: Occitan sociolinguistics since the 1970s. *Journal of Sociolinguistics*, 27, 327–344. <https://doi.org/10.1111/josl.12618>

Maner marthus a gows a'n Balkan ha'y istori

A-dro dhe'n yeth & kemeneth:

- Aromaniek (Armăneashti/Armăneasche/Rrămănesht) po Vlach yw varien yeth hag a esplegyas yn meur a ranndiryow ha citys y'n Balkanow. Kewsys yw yn "Sprachinseln" (dell yw henwys, enesow yeth) in Albani, Bulgari, Pow Grek, Makedoni Gledh, Serbi, ha Romani, keffrys ha dres an bys oll.
 - An pennachesonyow rag an keskar doroniethel ledan a dus Aromaniek yw an lies delinyans ha dastelinyans or, ha'n policis dasanedhyans a'n tiredhow le may yw kewsys. Hemma a nasyas an bewedhow gwayadow dres eghen a wer aromaniek. Avel bugelyoryon dreustrevans, tus Aromaniek a omwovya pub seson gans aga gre bestes bys pan dhegeas an oryon, hag yndella y wre gwikoresow aromaniek neb a vyajyas yntra tiredhow hirra ha pella gallens.
 - Yn yethel yth yw Aromaniek varien yeth nowydh-Latin ha rann a skorren Romanek a'n Est/Balkan. Yma lemmyn derivasow a a-dro dhe 80,000 – 200,000 gowser kowal. Y feu hag yma Aromaniek owth ewngemyska moy a elvennow dhyworth yethow a'y gentrevogyon ha/po kavanedhoryon es an yeth an moyha allosek keskelmys dhodho, Dakoromaniek, aswonys gwell avel Romaniek. Ev a gevren an nas ma gans Istroromaniek, keskelmys yn ogas ha peryllys yn sevir, ha Meglenoromaniek peryllys.
- Pan drig tus Aromaniek yn lies pow, yth yw aga hesstudhyow ha kesstudhyow aga yeth shapyes krev gans an policis dyllys yn pub anedha. Dre vras yth yw Aromaniek kewsys tre hag y'n gemeneth, ha devnydhys moy ha moy warlinen. Profyes re beu lies furv skrifys. Yn jydh hedhyw yma standard ow sordya dhyworth an gemeneth warlinen; byttegyns usadow lytherennans a bes dibertheck. Y'n arhwithrans aromaniek RISE UP, yth o Aromaniek an varien an moyha yn ogas dhe'n golon a 90.5% a worthebydhon.

Savla an yeth?

Serbi ha Romani re fasthas an ECRML, mes ny aswonons tus Aromaniek avel minorityta na ethnek na yethel. Ny sinas Albani, Bulgari ha Pow Grek an ECRML, hag a'n tri ma, nyns yw saw Albani a aswon tus Aromaniek avel minorityta ethnek. Possybyl yw adhyskans hag oferen yn Aromaniek yn Albani, mes y fyll skoodh hag arghasans rag an yeth. Makedoni Gledh re sinas, mes ny fasthas an ECRML. Byttegyns, yth aswonas yn sodhogel an gemeneth aromaniek avel minorityta 1991; Aromaniek re beu yeth kesvurjesek sodhogel yn cita Kruševo a-dhia 2006, hag y hyllir gul devnydh a Aromaniek yn breuslys ha rag adhyskans. Aswonys yw Aromaniek avel 'peryllys yn tevri' gans lyver mappys UNESCO, 'godrys' gans an Ragdres Yethow Peryllys (ELP) ha 'freth' gans Ethnologue.

© Zoran Kardula

A Wodhyewgh?

Haval orth an "Desen Vygghern" a Europa a'n West, meur a dus Aromaniek a jers hengov gwav Balkan Ewngryjyk a bobas bath yn bara – neb a gyv an bath a vydh benygys gans feus y'n vledhen a dheu. Dell yw usys, dybrys yw Kalan Genver (Gool Basil), Stool (Gool an Vygghternedh) po Nadelik, an bath ha taklow erel a yll bos pebys yn 'plätsinta', 'vasilopita' yn Pow Grek, 'česnica' yn Serbi, 'kulaç' po 'pite' yn Albani, 'banitsa' yn Bulgari, 'maznik', 'plätsinta' po 'baklava' yn Makedoni Gledh, po baraow po hogennow leel erel.

A-dro dhe'n artydh, Teano Kardula (Skopje, 1997)

desiner grafek synsys ha passyonek, 27 bloodh aga oos, dhyworth Makedoni Gledh, hwithrer dibowes a remedis awenek rag chalenjys desin. Gradhesik Pennskol Sunderland gans moy es hwegh bledhen a brevyans, my a fogell orth desin socyal, owth oberi yn ragdresow a avons benolegerieth, parder socyal, ha gwiryow LGBTIQ+ ha minorityts. Avel esel minorityta aromaniek, my re gesfondyas TYCHE/TIHE, kowethas a avons gonisogeth aromaniek, nans yw ogas ha diw vledhen. Avel onan a'n niver isel a gowsoryon Aromaniek yowynk yn Makedoni Gledh, my a dhrehav omwodhvos a witha ertach aromaniek ha pesya omres dhe avonsya gwiryow a gemenethow minorityta.

Lavar meurghys an artydh

„Gura adarã - gura aspardze” - “An ganow a wra - an ganow a dhiswra.”

Fatel kestevir orth an artydh:

Voices of Community:

1. The RISE UP Project with a Focus on Cross-Border Aspects of the Use and Position of Aromanian / Eva Duran Eppler, Gisela Hagmair, Violeta Heinze, Marie-Therese Sauer // Vulnerable and Endangered Languages in Europe / [ed. Annemarie Sorescu-Marinković, Mirjana Corkević, Mirjana Mirić] - ISBN 978-86-7179-127-4 - (2025), p. 23-60.
2. Sorescu-Marinković, A., Dragnea, M., Kahl, T., Njagulov, B., Dyer, D. L., & Costanzo, A. (Eds.). (11 Mar. 2021). The Romance-Speaking Balkans. Leiden, Niederlande: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004456174>
3. Gardani, F., Lopocar, M., & Giudici, A. (2021). In and Around the Balkans: Romance Languages and the Making of Layered Languages. Journal of Language Contact, 14(1), 1-23. <https://doi.org/10.1163/19552629-14010001>

4. Ntasiou, E. (2017) Aromanian Language and differentiated geographic varieties A teaching approach problems and propositions. Proceedings of the 21st FEL Conference 19 – 21 October 2017. Foundation for Endangered Languages
5. https://wiki.mercator-research.eu/languages/aromanian_in_the_balkans
6. <https://farsharotu.org/>

Kroatek, mes ken

A-dro dhe’n yeth & kemeneth:

- Kroatek Burgenland (Gradišćanskohrvatski) yw varien yeth a esplegyas yn Burgenland, rannvro a’n moyha est a Ostri. Yma kemeneth kroatek Burgenland bras yn Wien, hag yma kemenethow byghanna yn Ungari, Slovaki ha Cheki. Kewsys yw an varien ma dres oryon stat yn savlaow liesyethel ha liesgonisogethek.
- Avel yeth slavek, Kroatek Burgenland yw rann an skorr Chakaviek a Groatek hag yma derivasow a 30,000-65,000 gowser kowal. Dyffranshes yw variennow a Groatek dre fatel gewsir “pyth” - ‘ča’, ‘kaj’, po ‘što’ a led dhe Chakaviek, Kajkaviek, Shtokaviek, y’n order na. Kyn hwarthev Chakaviek yn kemenethow dyffrans a Groatek Burgenland, y kevir elvennow a’n tri oll. Kroatek Burgenland a with nebes “hen” gesweythyow, geryow ha lavarow, keffrys ha geryow degemerys dhyworth kemenethow a’s kerghyn. Kroatek Burgenland a var ynwedh ow tochyha poslev ha lesyeth, ha hemm a’n re “son” unnik kehevelys dhe Kroatek Standard.
- T’Enesow yeth’ Kroatek Burgenland hedhyw a dhastewyn nebes tonnow a dhivroans dhyworth Kroati ha Bosni dres an 16ves kansbledhen. Dre vras, perghenogyon a dhastessedhas kethyon nasyes gans an omsettyans Ottoman dh’aga ferghenogethow dhe’n north ha re bia ynyal gans bresel, barrasow erbysek ha pandemogow.
- A-ji dhe’n diwettha kans bledhen, yn komparek, meur a Groatyon Burgenland re beu ow hwilas ober yn-mes dh’aga threvow, hag a dervyajyas, yn arbennik dhe Wien. An moyha a-dhiwedhes, nebes trevow diwyethel a brev kressyans a dus gans omeselyansow yeth dyffrans. Kynth yw niver byghan a floghvaow ha skolyow, keffrys ha paperyow nowodhow, towellennow radyo ha pellwolok, le ha le tus yowynk a gews an yeth. ‘Dan Mladine’ (Dydh Yonkers Groatek), dyghtyes gans an ‘Hrvatski akademski klub’ yw onan a’n hwarvosow a’n moyha dhe les dhe’n henedhow yowynka. Pub mis Gwynngala y tre war-barth an gool kowsoryon a Groatek Burgenland dhyworth ranndiryow dyffrans. Yn mysk an krevlaow yma nebes kowethyansow gonisogethel, keffrys ha’n Eglos Katholik, ow komprehendya an pergherinses kroatek Burgenland bys yn Mariazell.

Savla an yeth?

Ostri, Ungari, Slovaki a Cheki re fasthas oll an ECRML, ha ny veu Kroatek Burgenland kowlwrys avel yeth sodhogel yn Burgenland marnas wosa mellyans lys an korf lagha 1990. Displegyes veu varien savonegys yn kettuel hag anserghek a Groatek Standard, hag Ostri a aswonas Kroatyon yn Burgenland avel minorityta ranndiryel ‘genesik’ termyn hir kyns an ECRML (Kevambos an Statys 1955).

© Hrvatske Novine

© Marktgemeinde Stinatz

A Wodhyewgh?

Treveglos Stinatz/Stinjaki a solempen an “Stinjačka svadba” (Demedhyans Stinatz), solempnita komplek demedhyans may led an posnašnica (an voren dhemedhyans ow kwiska losten ha garlont liwus) ha’n stačilo (an gwas pries, ow kwiska hatt gans pluvennow payon ha bleujyow) a led an benyn ha gour pries dhe’n tavern leel, le may kan an vurjysi kanow Kroatek Burgenland hengovek, ha donsya. An Demedhyans Stinatz a dheuth ha bos rann an Ertach Gonisogethel Antavadow Denses UNESCO 2020.

A-dro dhe’n artydh, Viktoria Ratasich: (Oberpullendorf, 1997)

An Klub Treuswri Benolek yw dyghtyes gans Viktoria Ratasich (Oberpullendorf, 1997). Hi a drig hag oberi yn Wien. Yma Ratasich ow tyski Dyskas Art y’n Akademi Art Fin yn Wien. An artydh a dhyght dre vras gans testennow a venolegerieth, yeth, ha’n devnydh a vedia socyal. Hy fatron rol yw yn kynsa an pyth a’s kerghyn – an diversita a unigynnow, bosvaow bewys dyffrans, ha’n golokvaow a gemenethow. An Klub Treuswri Benolek yw rann a’y hwithrans mester - dalleth a wrug an ragdres 2020, hag alenna rag y synsis hi kevres hweljiow. Yn 2022, Ratasich ha’y Klub Treuswri Benolek o rann an Wienwoche (Seythen Wien). Mis Metheven 2023, res veu hi an pewas Kresen Groatek ‘Mini METRON’ a roas yowynk rag hy ober. Mis Meurth 2024, y kemeras Ratasich an ‘Burgenländerin-Award’ dhyworth an lyver termyn ‘Die Burgenländerin’ yn klass a art ha gonisogeth.

Lavar meurgomerys an artydh

“perje speci - onda reci” treyls yn ogas dhe “prederewgh kyns kewsyl.”

Fatel kestevir orth an artydh:

Voices of Community:

1. Tyran, Katharina. (2022) The Croatian minority in Austria and their language. EJM Europäisches Journal für Minderheitenfragen, Band 15, Dezember 2022, Heft 3-4. <https://doi.org/10.35998/ejm-2022-00012>
2. Zorka Kinda-Berlakovich, Andrea. (2014) “Sprachensteckbrief Burgenlandkroatisch”. Österreichisches Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung.
3. Krol-Hage, R. (Ed.), Schukking, A.F. (Ed.), Thomas, K. (Ed.), Robinson-Jones, C. (Ed.), & Tyran, K. (2022). Croatian: The Croatian language in education in Austria-2nd. (2nd ed.) (Regional Dossier series). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

4. Hentges, G. (2009). „Brücken für unser Land in einem neuen Europa“?. In: Butterwegge, C., Hentges, G. (eds) Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91513-5_10
5. <https://www.hrvatskicentar.at/>
6. Zsivkovits, Elisabeth (2017). Ausgewählte Medien der burgenlandkroatischen Kultur und deren Auswirkungen auf die burgenlandkroatische Volksgruppe im Burgenland. Universität Wien <https://theses.univie.ac.at/detail/40747>

Ow Tasperghenegi Yeth Keltek

A-dro dhe'n yeth & kemeneth:

- Kernewek yw varien yeth re esplegyas yn Kernow, le may porth alsyow ughel an dhuketh a'n soth-west a'n Ruvaneth Unys (RU) awelyow an Keynvor Atlantek. Yth yw Kernewek an unnik yeth RISE UP yw dasperghengys, hag yma kemenethow byghanna a Gernewegoryon yn Loundres, Kardydh, ha dres an bys oll. Rann an skorren Vrythonek a'n Soth-West a Geltek, hag aswonys veu Kernow yn 1904 avel onan a'n hwegh Kenedhel Geltek gans an Keskussulyans Pan-Keltek, dre strivians Henry Jenner.
- Kernewek o an bewekka dres an oos Kernewek Kres (OK 1200 – OK 1600) pan o ogas ha 39,000 gowser. Yth esa an niver ma ow lehe pub prys wosa Rebellyans an Lyver Pysadow 1549 – ledhys veu ogas ha 4,000 dhen gans lettyans garow Myghtern Edward VI a'n Gernowyon wosa i dhe skonya amyttya an Lyver Pysadow Kemmyn Sowsnek avel furv unnik a wordhyans. Lehe a wrug ynwedh awos fowt a Vibel Kernewek (ny veu dyllys Bibel Kernewek vyth kyns 2011), fowt a lytherennek savonys, divroans dhe hag a Gernow, ha kolmow anstroth ynter Kernow ha Breten Vyghan.
- Lies skolheyk a gevros dhe'n 'dasserghyans Kernowek' ha lies a gemeras ynwedh henwyn bardhek, kepar ha Robert Morton Nance ('Mordon') yn kess-kodhyans gans aga honanieth kernewek po keltek. Ogas ha 70% a'n gerlyver nowydh Kernewek a dheuth dhyworth skrifennow a Gernewek Dhiwedhes ha Kres, ogas ha 25% yma chevisyes po aswiwys dhyworth Kembrek po Bretonek, ha'n remenant, 5%, dhyworth Sowsnek - ny gomptir geryow degemerys dhyworth, rag ensampel, Latin po Grek.
- Niveryans 2021 a gavas 563 a dus dhe omaswon avel Kerneweger, ha pennfentynnyow erel ow profya bos sleyneth dhe'n lyha a Gernewek keskewsek dhe voy es 3,000 a dus. Yn 2010 y tasklassas UNESCO dhyworth "difeudhys" dhe "beryllys sevir" - dell leveris Robert Morton Nance kyns merwel, "Unn henedh re worras Kernewek a'y sav. Lemmyn yth yw rag onan aral dh'y wul kerdhes."

Savla an yeth?

An Ruvaneth Unys re fasthas an ECRML. Yn 2002, yth aswonis Kenewek yn-dann an ECRML ha grontyes veu savla minorityta gans an governans RU 2014. Yma lies kowethas, y'ga mysk Konsel Kernow – yn arbennik an Akademi Kernewek ha Sodhva an Yeth Kernewek, keffrys ha Kesva an Taves Kernewek, ha kowethasow a yeth Kernewek an bobel a bes maga an yeth ow kul devnydh a dhygtyansow dyffrans. Dillys yw lyvrow ha fylmow yn Kernewek, yma gwelva ilow hag artys hengovek ow floryshya, hag yma assays a bes dh'y dhyski yn skolyow. Yth usir Furv Skrifys Savonek (SWF) a-dhia 2008.

A Wodhyewgh?

Tamm denti a vri yw an 'pasti' - hogen gresten vrew stoffyes hag eghennow ledan a voos orth aga lenwel, ha hweg ha sawrek. Lies ken tra a yll bos gorrys yn pasti, hag ytho y leverir an jowl na vedhas bythkweth entra Kernow, awos own a omgavos y honan yn pasti. Ha recayt a-dhia an bledhynnyow 1200, rann droboyntel an pasti yw y amal gogrygha. Herwydh henhwedhel, tus bal, wosa y devnydhya avel dornla rag aga diwleuv defolyes yn fenowgh gans arsenyk, a wre y dewlel dhe-ves rag maga an gravlostow usi ow triga y'n hwelyow.

A-dro dhe'n artydh, Lianne Wilson

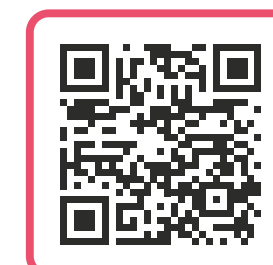
"Artydh, skriker, bardh, kledhydh, gweythreser ha trufler kronyk kernewek yw Leanne, mayth yw kales dhedhi skonya 'unn ragres moy hepken'. Kwir fers yw hi ha fers kwir. Evredhek yw, ow batalya orth Syndrom Skwithter Kronyk (CFS/ME), gans amalsand a ahwer. Hi a dheu dhyworth an 'loorvenydh' ha'n alkopoppollow a Ranndir Pri Gwynn, Kernow. Hi a drig yn Kardydh, wosa bos ena yn pennskol. Gwrys bardh an Orsedh Kernow veu hi yn 2023, ow kemeres henwyn Niwlen Ster, henwyn a dhevnydh warlinen. Hi a ober yn Kernewek, Sowsnek ha treweythyow tamm Kembrek. Hi a waynyas teyrgweyth pewas Gorsedh Kernow rag hy skrifans kernewek; dyllys re beu hy bardhonieth yn nebes lyvrow termyn. Genys 1985, delenwys yw hy artweyth gans an hantologiyeth a synthwev, flogghireth an bledhynnyow 90 ha glichya ('glitch'), treweythyow gwrys yn hengovek, treweythyow besyel, yn fenowgh kemmysk. Hy artweyth yw mayn aral rag hy gweythresans: moy a Gernewek ow pos moy trehwelek yn moy a dylleryow, gwelys gans moy a dus. Hy a wra nebes gwara ha'y desinyow warnedha, nebes anedha a sev arghans rag kenweres. Hi a vynn kavos yeth wreythyl ha spas rag onan hag oll may hyll tus bewa aga bewnans oll ynni mar mynnons."

Lavar meurgherys an artydh:

"An lavar koth yw lavar gwir:
Ny vynn nevra dos ,vas a daves re hir;
Bes den heb tavas re gollas y dir."

Fatel kestevir orth an artydh:

Voices of Community:

1. Ferdinand, Siarl (2013) „A Brief History of the Cornish Language, its Revival and its Current Status,” e-Keltoi: Journal of Interdisciplinary Celtic Studies: Vol. 2, Article 6.
2. Sayers, D., Davies-Deacon, M., & Croome, S. (2019). The Cornish language in education in the UK. (2nd ed.) (Mercator Regional Dossiers). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
3. Mills, Jon (2010) Genocide and Ethnocide: The Suppression of the Cornish Language. In: Interfaces in Language. Cambridge Scholars, pp. 189-206. ISBN 9781443823999.

4. <https://www.cornwall.gov.uk/parks-leisure-and-culture/the-cornish-language/cornish-language-programme/cornish-language-office/>
5. <https://www.akademikernewek.org.uk/?locale=en>
6. <https://www.kesva.org/>

Y'n Or a Dhew Vys

A-dro dhe'n yeth & kemeneth:

- Seto (Seto kiil') yw varien yeth teythiek re esplegyas y'n ranndir Seto, Setomaa (ger rag ger "Tir an Seto"), hag yw desedhys, dell leverir yn fenowgh, 'katõ ilma veere pääl' - "y'n or a dhew vys". Kyns ranndir diblans a'n Emperoureth Russek Tsarek, ena onan unys y'n oryon Repoblek Estoni anserghek dhyworth 1918, renys yw yntra diw Repoblek Sovyetek yn 1944 – yth eth a-dro dhe 75% dhe'n RKS Russek [Repoblek Keffrysek Socyalydh Russek], ha 25% dhe'n RSS Estoniek [Repoblek Socyalydh Sovyetek Estoniek]. Wosa Estoni dhe dhaskemeres hy anserghoeth (1991), an fols a remaynyas, kyn na veu an or a-lemmyn bythkweth fasthes yn sodhogel drefen kedrynn diredhel. Kales re beu omgestava a-dreus dhe'n or a-dhia an goryskynnans a Ukrayn gans Russi.
- Lemmyn, y terivir bos a-dro dhe 250 Seto gesys yn Russi, 4,000 yn Setomaa, hag yntra 25,000 – 30,000 a gowsoryon a wor nebes Seto yn Estoni oll, Siberi (drefen tonn a dhivroans nans yw kansbledhen), ha remenant an bys. Kryjyans a wari rann bousek: dihaval orth aga nessa kentrevogyon yn Estoni, an Võro, nys yw an Seto Lutheran, mes y'ga oos Ewngryjyk a'n Est. Aga golyow kryjyk a sew "an kalender koth", henn yw an kalender julyan, hag onan a'ga hengovyow an moyha posek yw dhe solempny dy'golyow eglos leel dre ranna boos war vedhow aga theylu rag kofhe aga hendasow dremenys.
- Dihaval orth an hengov Lutheran a adhyskans elvennek poblek, nys esa marnas nebes tus Seto adhyskys yn Russek, bys pan dheuth ha bos hedhadow adhyskans poblek nans yw kansbledhen, kynth o hemma yn Estoniek. Yn sewyans, Seto o dre vras yeth kewsys, hag aswonvos a'n bys a veu treuskorrys war anow a henedh dhe henedh. Kreun a dresor o hemma rag hwithroryon lien gwerin a-dhia benn an nownsegves kansbledhen, ha kuntellys re beu kovskrif efan a wers prydydhyek, kanow, ha lien gwerin a-dhia nena. Yn-mes a'n oos kenedhlogethek a 'eepose-igatsus' ("an hwans a epyk") a devis ynwedh an rann hengovek a "Vyghtern Peko" a veu komposys yn epyk Seto gans kanores Anne Vabarna ow kesoberi gans hwithrer lien gwerin Paulopriit Voolaine.
- Golowboynt y'n kylgh bledhynnyek Seto kevos yw an 'Kuningriigi päiv' ("Dydh an Ruvaneth"), hag a denn a-dro dhe 8,000 dhen pub bledhen – y'n jydh ma, y tekclarir yn tevosek bos Setomaa "ruvaneth", solempnys yw artys ha kreftow Seto, hag etholys yw leveryas devosek ha spyrysel a'n vledhen na, an 'ülemsootska' ("Pennkannas"), neb, herwydh an henhwedhel, a vydh gidys gans "Myghtern Peko" hag i owth hunrosa.
- A-dhia an bledhynnyow hanterkans tervansus, gwigow Seto re gollas meur a'ga foblans. Le mayth esa kyns bys dhe 30 bargaen tir, ny gevir lemmyn namoy es dornas a dus. Byttegyns, yma les ow tevi a-dro dhe wonisogeth Seto ha'n ranndir Seto, dell hevel: an kynsa skol-veythrin yeth Seto a veu selys yn 2021, didheuryys yw henedhow nowydh gans fondyansow nowydh kepar ha kamp kana Leelo, ha dres an diwettha degvledhynnyow, nebes lyvrow re beu dyllys yn Seto.

Savla an Yeth?

Ny wrug Estoni sina an ECRML ha ny wra hi aswon Seto avel yeth. "Estoniek Savonek" yw selys war variennow Estoniek Kledh, mes Seto (war-barth gans Mulgi, Tartu, ha Võro) yw rann a'n skorren Estoniek Dyghow a'n yeth Fynn-Ougrek ma (rag bos moy kowal, Fynn-Baltek). An yeth Seto yw an kar ogassa dhe Võro, mes hi a's teves gerva ha leveryans unnik, awedhys gans Russek. Yma an bobel Seto ow trehevel keskolmow gans kemenethow erel a gews Fynn-Ougrek yn Russi ha Skandnavi, ha Konsel Seto a dheklaryas bos Seto teythiek yn 2017.**

© Kristin Kuutma

© VisitSetomaa

A wodhyewgh?

Leelo Seto yw hengov kana liesdonek a wra devnydh a vardhonieth, anterrus hy gwerseth, y'n yeth kewsys hag yw performys yn fenowgh gans kanoryon neb a wisk dillas hengovek. Seeto Leelo a veu keworrys dhe'n Rol Kannasek UNESCO a'n Ertach Gonisogethel Antavadow Denses yn 2009. An brassa rann a geuryow yw benow, ha dysmygwari ha skrifa geryow kan yw arwodh a vri arbennik – ow komposya war thema proviys, kurunys yw an gwella kanores-komposydhys pub Dydh an Ruvaneth. Delow a ven, 3m hy hirder, gans gravyores Elmar Rebane yn Obinita a solempen an "Mammow a Gan" ma neb re withas an art a geskomunyans awenek ma dres an kansbledhynnyow.

A-dro dhe'n artydh, Yyhely Hälvin (Põlva, 1993)

Artydh gwelesek ha dyskador art ov vy dhyworth Setomaa, le may spenis vy an brassa rann a'm flogholeth. Yma oll an gevrieth ha kerghynnedh unnik a'n rann ma a Estoni Dhyghow hwath ogas dhe'm kolon. Martesen drefen bos ow mamm kreftores ha lymnores, materyow artweythel a dhallathas dos ha bos dhe les dhymm. Wosa gradhya a'n asran vewheans Akademi Estoniek a Artys (2012, gans bri), testenow adhyskansel a dheuth ha bos dhe les dhymm hag yn skon my a dhendylas ow mestrieth y'n desten ma dhyworth Pennskol Tallinn.

Y'm oberow yma kemyskans hewel a hakter ha tekter, da yw genev gwruthyl tus ha kroaduryon a'n brys diswar. Attes ov vy ow kul prevyansow gans devnydhyow ha media divers kepar ha pryntyansow ha dowrliw keffrys ha skeusenieth, pri po ledher hogen. Ragov posek yw daskor neppyth dh'agan kemeneth leel ha dyski flegthes a hevel bos gwiw dres eghen ragov. Nys yw hemma hepken mater a dherivas dhe nebonan pyth dhe wul, yth yw fordha a dhyski a'n flegthes. Ytho, my a dhehwelis a'n cita, owth oberi y'n eur ma yn Põlva avel dyskador art hag yn kettermyn owth assaya bos enev artydh.

Lavar meurgerys an artydh:

Är harinõt, sös pörgoh kah hää!

Fatel kestevir orth an artydh:

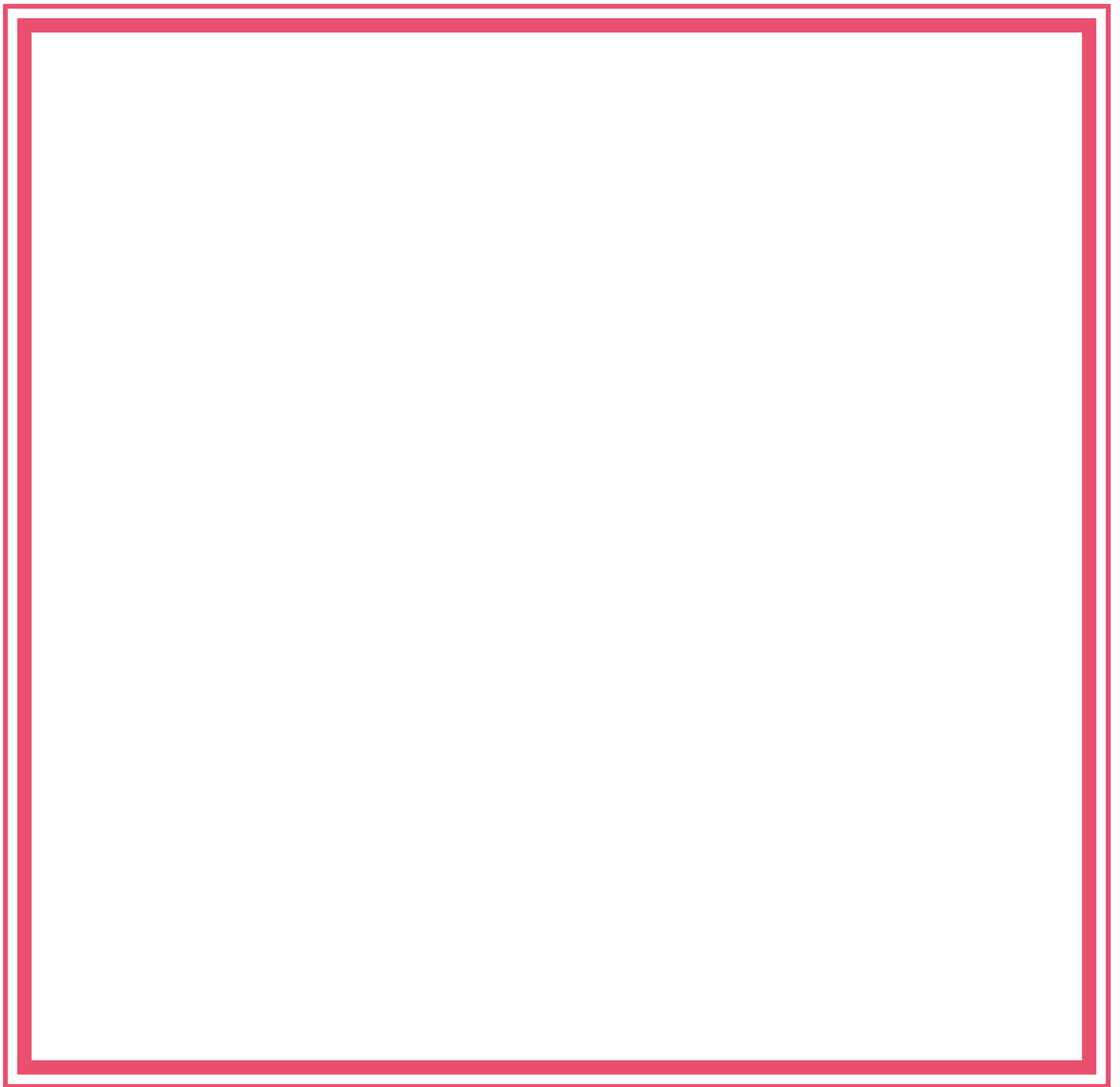
Voices of Community:

1. Kadri Koreinik: The Seto language in Estonia: An Overview of a Language in Context (2011) <https://phaidra.univie.ac.at/o:103768>
2. https://setoinstituut.ee/pdf/setomaa_unique_and_genuine.pdf
3. <https://www.visitsetomaa.ee/en>

4. <https://www.setomaa.ee/kogukond/en>
5. Robert Kaiser & Elena Nikiforova (2006) Borderland spaces of identification and dis/location: Multiscalar narratives and enactments of Seto identity and place in the Estonian-Russian borderlands, Ethnic and Racial Studies, 29:5, 928-958, DOI: 10.1080/01419870600813975
6. Kristin Kuutma. Creating a Seto Epic. (2004) Oral Tradition: 108-150.

Ni a appoyntyas artydh a bub kemeneth rag gwruthyl artweyth hag a geskomun orth an mirer messach, aven po omglewans a vynnons i kevrenna. Rag ensampel, y hwovynnir orth artydhyon: Pandr'a wrusses leverel dhe'th kemeneth? Ha pandr'a vynnnes leverel dhe dus yn-mes dha gemeneth? Ha govynnow erel a wrussyn ni prederi war-barth y'n keskowsow a sewyas. Dre RISE UP ni a dhyskas bos kemmys dhe wodhvos, dhe dhiskudha, dhe dhiskwedhes, kemmys nag yw godhvedhys genen. Der an diskwedhyans ma ni a dheu war-barth dhe dhyski an eyl a-dro dh'y gila ryb y gila.. Pyth?! Gwren ni y dhiskudha war-barth.

**Ty yw ynwedh rann bosek a'n bewnans a yeth: hy gwithans, hy devnydh, hy esplegyans.
Pyth a lever an diskwedhyans ma dhiso? Pandr'a wrusses leverel dhyn? Deus ha kevrenna dha
brevyansow gans an para RISE UP.**